

Fot. Pałac w Gardzieniu w latach około 1925-1942 (Źródło: <http://www.bildarchiv-ostpreussen.de>).

Fot. Gardzien — obecnie w miejscu, gdzie stał pałac można odnaleźć tylko jego nieliczne szczątki .

STARZYKOWO MAŁE (*Klein Stärkenau*)

Materiały archiwalne datowane na 1477 r. zawierają informacje świadczące o tym, że już w 1378 r. istniało połączenie drogowe, prowadzące z Gardzienia przez Starzykowo i Chelmżycę do Szymbarka.

Funkcjonowała również prowadząca do Piotrkowa tzw. „szeroka ścieżka”. Wiele wskazuje na to, że jest to dzisiejsza droga leśna, wiodąca ze Starzykowa do Piotrkowa.

Źródła pisane podają również, że w 1378 r. Starzykowo uzyskało nowe prawo lokacyjne. Oznacza to, że wieś jest znacznie starsza i powstała prawdopodobnie w 1 poł. XIV w.

Z tych samych źródeł wiadomo, że obszar ten pokrywał wówczas świerkowy las (*niem. Fichtenwald*).

W okolicy istniały dwie różne miejscowości o tej samej nazwie – Starzykowo. Należący do Dietricha Bruna folwark starzykowski, **tzw. Krzyżówki** (*niem. Dietrichstein*), były częścią **Starzykowa Wielkiego** (*niem. Gross Stärkenau*).

W leśnej okolicy, oddalonej od Krzyżówek o około 2 km na pn.-wsch. w kierunku jeziora Gardzień, znajdowała się druga osada, **Starzykowo Małe** (*niem. Klein Stärkenau*).

Powstały w XIX w. **folwark w Starzykowie Małym** należał do pobliskiego majątku Gardzień (*niem. Gut Garden*).

W XIX w. dobra gardzieńskie obejmowały również folwarki Krzyżówki, Stawki, Stęgwić oraz Starzykowo Wielkie i zajmowały łącznie powierzchnię 1404 ha.

Główne dochody folwarku w Starzykowie Małym pochodziły z produkcji rolnej, która opierała się przede wszystkim na uprawie zboża (żyta, owsa, jęczmienia). W większości trafiało ono do gardzieńskiego młyna na rzece Osie, który zaopatrywał w mąkę między innymi szymbarski zamek.

W 1903 r., jak podaje Westpreussisches Guter-Adressbuch, folwark w Starzykowie Małym należał do mieszkającego w ławie (*niem. Deutsch-Eylau*) **Juliusa Bluma** i obejmował wówczas 326 ha ogółem ziemi, 276 ha pól, 7 ha łąk, 24 szt. koni oraz 80 szt. bydła.

W 1905 r. folwark ten liczył 43 mieszkańców.

Niestety niewiele po nim dziś pozostało – nieliczne drzewa owocowe oraz zagrzebane w ziemi resztki fundamentów wśród zdziczałej roślinności.

W latach 20-tych XX w. stworzono tu siedzibę leśnictwa, która funkcjonowała jeszcze w czasach powojennych.

Dziś jest to rozległa polana należąca do Nadleśnictwa Łława.

„Aleje Pojezierza Łławskiego”

Okolice Gardzienia, Starzykowa, Szymbarka i Kamieńca znajdują się w granicach obszaru specjalnej ochrony siedlisk **Natura 2000 „Aleje Pojezierza Łławskiego”** – o powierzchni 377,25 ha.

W skład obszaru wchodzi liczne odcinki dróg, w szczególności są to aleje łączące dawne majątki ziemskie m. in. droga prowadząca z folwarku Krzyżówki do zabudowań w Starzykowie Małym.

Wiek niektórych drzew w alejach osiąga nawet 300 lat.

Najczęściej występującym gatunkiem drzew na tym obszarze jest lipa (głównie drobniolista *Tilia cordata*), stanowiąca ok. 52% wszystkich drzew. Znaczny jest także udział jesionu wyniosłego *Fraxinus excelsior* (ok. 11%), klonu zwyczajnego *Acer platanoides* (ok. 10%) i dębu szypułkowego *Quercus robur* (ok. 10%).

„Aleje Pojezierza Łławskiego”, z całym bogactwem szaty roślinnej i różnego rodzaju gatunkami świata zwierzęcego, stanowią istotny **element korytarzy ekologicznych**.

Umożliwia on połączenia między populacjami, co ma szczególne znaczenie dla gatunków rzadkich o ograniczonym zasięgu występowania.

W okresie wegetacyjnym, większość poboczy gruntowych nie jest koszona. W terenie zdominowanym przez grunty orne stanowią one ważną ostoję drobnych bezkręgowców.

Obszar „Aleje Pojezierza Łławskiego” stanowi jedno z większych rozpoznanych stanowisk **pachnicy dębowej** *Osmoderma eremita* w Polsce oraz innych gatunków owadów związanych z drzewami próchniejącymi i dziuplastymi.

Odnotowano tu występowanie co najmniej 23 gatunków chrząszczy rzadkich w Polsce bądź uwzględnionych w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt.

Korzyści wynikające z obecności drzew przy drogach zarówno dla przyrody, jak i człowieka są nieocenione.

Ich obecność powoduje obniżenie temperatury powietrza, przy jednoczesnym wzroście jego wilgotności.

Aleje przydrożne w otwartym krajobrazie stanowią również osłonę przed nadmiernym nasłonecznieniem, erozyjnym wpływem wiatru, opadami atmosferycznymi, a także powodują oczyszczanie wsiąkających wód opadowych z substancji biogennych, chroniąc tym samym wody gruntowe przed zanieczyszczeniami.

Aleje Pojezierza Łławskiego urozmaicają rolniczy charakter regionu, a tym samym podnoszą wartości estetyczne podróży.

Są przepięknymi niespotykanym nigdzie indziej na taką skalę składnikiem pejzażu.

STARZYKOWO MAŁE – „łlawski Biskupin”

Osiedle obronne w Starzykowie Małym jest jedyną całkowicie przebadaną **osadą obronną z wczesnej epoki żelaza** w tym regionie.

Zostało odkryte przypadkiem w **1929 r.** przez **leśniczego Koeniga**, podczas budowy drogi lokalnej do Piotrkowa.

Badania osady przeprowadził tuż po jej odkryciu, bo w latach 30-tych XX w., dyrektor muzeum regionalnego w Kwidzynie, **Waldemar Heym**.

Stwierdzono wówczas, że osada liczy sobie 2500 lat i została założona na półwyspie Jeziora Piotrkowskiego Małego.

Teren osady obejmował około 20 arów i otoczony był dwoma koncentrycznymi liniami **kamiennych obwałowań** oraz siedmioma rzędami **palisad od strony łądu**. W obwałowania wkomponowane zostały trzy umocnione bramy prowadzące do osady.

W jednej z zatok zlokalizowana była nawet przystań dla łodzi.

Osada składała się z **ośmiu domów słupowych z podcieniami**, w której centrum znajdował się największy budynek, **tzw. dom zgromadzeń**.

Osada w Starzykowie Małym, tak samo jak starożytna osada kultury łużyckiej w Biskupinie, była założeniem kulufazowym.

W jej sąsiedztwie znajdowały się również inne, rozlokowane na wyspach punkty osadnicze.

Osiedle obronne w Starzykowie Małym stanowi przykład **kultury kurhanów zachodniobałtyjskich**.

Podstawą wydzielenia tej kultury stało się określenie jej najbardziej charakterystycznych cech:

- systemu osadniczego opartego na sieci osiedli obronnych specjalnego charakteru;
- systemu gospodarczego bazującego na leśnym wypasie stad zwierząt;
- kurhanowego obrządku pogrzebowego;
- stosowaniu specyficznej technik lepienia naczyń kulistodennych.

System osadniczy oparty na sieci osiedli obronnych zbliża kulturę kurhanów zachodniobałtyjskich do kultur grodziskowych strefy leśnej Europy Wschodniej.

Osiedla wznoszono w miejscach naturalnie obronnych, umacniając je dodatkowo wałami kamiennymi, kamiennoziemnymi, rowami, palisadami i częstokolami.

Budownictwo mieszkalne w obrębie osiedli obronnych wszystkich typów (wyżynnych, nawodnych i bagiennych), skupiało się wokół majdanu, wzdłuż przebiegu konstrukcji obronnych.

Składało się z kilku domów słupowych z usytuowanymi pośrodku kamiennymi paleniskami oraz jamą przepiecową.

Na przykładach dobrze rozpoznanych przez archeologów obiektów w Starzykowie Małym, Maradkach, Jezioru czy Orzyszu można wnioskować, że w każdym z domów mieszkała jedna, niezbyt liczna rodzina, licząca 4-6 osób.

Zespół rodzin zamieszkałych w jednym osiedlu obronnym tworzył wspólnotę osadniczą, której działalność gospodarcza obejmowała najbliższy rejon o powierzchni ok. 30–50 km².

Oprócz osiedli obronnych z badań archeologicznych znane są również **osady otwarte**, wśród których można wyróżnić dwa zasadnicze typy:

- czasowe miejsca zamieszkania, zlokalizowane u stóp wzniesienia, na którym zbudowano osiedle obronne, lub w jego najbliższej okolicy. Prawdopodobnie były one wykorzystywane wyłącznie w okresie budowy osiedla obronnego;

obozowiska będące śladem czasowego pobytu grup ludności na stałe mieszkającej w osiedlach obronnych, a trudniącej się w różnych okresach roku wypasem bydła, połowami ryb lub zbieraniem płodów w puszczy. Czasem lokalizowane w dość dużej odległości od osiedla obronnego, a czasem ich liczba w najbliższej okolicy była dość znaczna.

Biskupin – osada obronna kultury łużyckiej.

Odkryta przypadkowo przez miejscowego nauczyciela, Walentego Sz wajcera w latach 30-tych XX w. Pierwsze prace wykopaliskowe rozpoczęto przed II wojną światową.

Założona została na podmokłej wyspie jeziora Biskupińskiego (woj. kujawsko-pomorskie) o powierzchni około 2 ha. Wyspa wznosiła się 0,8-1,2 m ponad wody otaczającego jeziora.

Na terenie osady znajdowało się około 106 domostw, o wymiarach około 8x10 m, usytuowanych rzędowo wzdłuż 11 ulic o szerokości około 2,5 m każda.

Archeolodzy oceniają, że w osadzie mogło mieszkać od 800 do 1000 osób.

Osada otoczona była skrzynkowym wałem drewnianoziemnym o długości 640 m, szerokości 3 m i wysokości prawdopodobnie nie większej niż 6 m. W wale znajdowała się brama wjazdowa.

Osada otoczona była falochronem o szerokości 2-9 m, zbudowanym z ukośnie wbitych pali.

PIOTRKOWO (niem. Peterkau)

Brak jest jakichkolwiek danych dotyczących okoliczności założenia oraz wcześniejszej historii Piotrkowa.

Po regulacji wydzielone zostały wieś i dobra pod tą samą nazwą stąd przypuszczenia, że było ono wsią szlachecką.

W 1817 r., przed podziałem, istniało w Piotrkowie 26 domów i 274 mieszkańców.

W 1831 r., prawdopodobnie już po podziale chociaż spisu go nie uwzględnia, w tej samej liczbie domów mieszkały już tylko 203 osoby.

W 1864 r. w piotrkowskich dobrach było 15 domów i 231 mieszkańców, a w 1905 r. – 20 domów z 237 mieszkańcami. Dane te nie obejmowały należącego do dóbr piotrkowskich **folwarku Zofijówki**, a w XX w. również **folwarku Pieniek**.

Natomiast we wsi Piotrkowo w 1864 r. były 23 domy, w których mieszkało 320 osób, a w 1905 r. – 24 domy i 236 mieszkańców.

W 1885 r. właścicielem Piotrkowa z jednym folwarkiem, o łącznej powierzchni 1225 ha, został **Friedrich von Wernsdorf**.

W tym samym roku do wsi Piotrkowo należało 119,1 ha (z czego 101 ha ziemi ornej oraz 9 ha łąk), natomiast w 1905 r. – 148,7 ha.

W 2 poł. XIX w. dobra piotrkowskie nastawione były na hodowlę bydła na rzeź, poza tym posiadały dużą owczarnię oraz cegielnię.

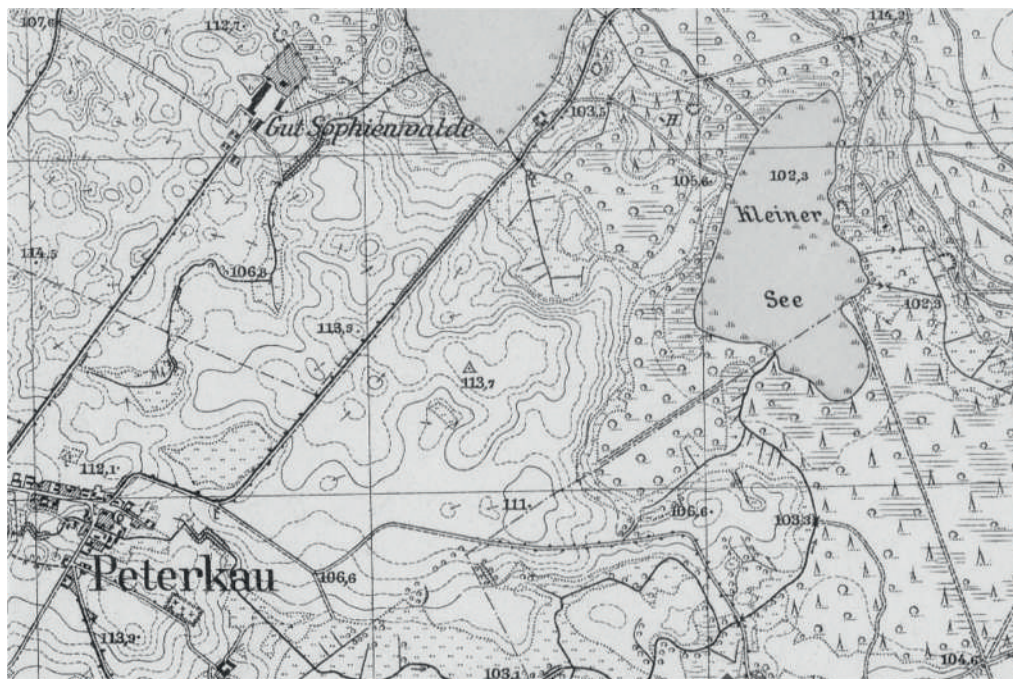
Pobliska Zofiówka została zasiedlona w 1929 r. przez Niemców z Wołynia, którzy po I wojnie światowej opuścili tereny położone na wschodnich rubieżach Polski.

Księga adresowa „*Landwirtschaftliches Adressbuch der Domänen, Rittergüter, Güter und Höfe in der Provinz Ostpreussen*” z 1932 r., jako właściciela Zofiówki wymienia **Hermana Mittmanna**, gospodarującego na 50 ha.

Majątek **Sophienwalde** (Zofiówka) znajdował się przed 1945 r. w obrębie gminy Grabowiec, powstałej na obszarze zakupionym w 1903 r. przez Bank Ziemiański.

Do dnia dzisiejszego przetrwał budynek wzniesiony w dworowym stylu przez rodzinę Mittmannów, położony w Zofiówce w pobliżu jeziora Piotrkowskiego.

W pobliżu majątku Sophienwalde nad jeziorem Piotrkowskim mieszkał pisarz i poeta niemiecki o wschodniopruskim rodowodzie – hrabia Ottfried von Finckenstein (1901-1987).

Ryc. Piotrkowo (niem. Peterkau) oraz majątek Zofiówka (niem. Gut Sophienwalde) – na archiwalnej mapie z 1928 r. (Źródło: KPBC, identyfikator zasobu: oai:kpbc.umk.pl:8489).

PRZYDATNE ADRESY:

Numer kierunkowy do Iławy i Zalewa +48 89
Numer kierunkowy do Susza +48 55
Informacja telefoniczna tel. 118 913 (z tel. stacjonarnych), tel. 72 913 (z tel. komórkowych)

SŁUŻBY RATUNKOWE

Pogotowie Ratunkowe tel. 999
Policja tel. 997
Straż Pożarna tel. 986
Centrum Powiadamiania Ratunkowego tel. 112
Ośrodek Rehabilitacji Zwierząt tel. 512 468 145

URZĘDY

Urząd Gminy Iława
ul. Gen. Wł. Andersa 2A, 14-200 Iława
tel. +48 89 649 08 00, fax +48 89 649 48 82
e-mail: gmina@gmina-ilawa.pl, www.gmina-ilawa.pl

Urząd Gminy Zalewo
ul. Częstochowska 8, 14-230 Zalewo
tel. +48 89 758 83 77, fax +48 89 758 82 72
e-mail: urzad@zalewo.pl, www.zalewo.pl

Urząd Gminy Susz
ul. J. Wybickiego 6, 14-240 Susz
tel. +48 55 278 60 15, fax +48 55 278 62 22
e-mail: susz@susz.pl, www.susz.pl

INFORMACJA TURYSTYCZNA

Informacja Turystyczna Lokalnej Organizacji Turystycznej
Pojezierza Iławskiego i Dorzecza Drwęcy
Al. Niepodległości 13, 14-200 Iława
tel. +48 89 648 58 00, e-mail: itilawa@wp.pl
www.ilawa.pl

HOTELE, GASTRONOMIA

Ośrodek Wypoczynkowy Telewizji Polskiej S. A.
Samówek, 14-241 Ząbrowo
tel. +48 89 640 44 44, fax +48 89 640 44 42
www.wczasy.tvp.pl

- Baldowski J., *Kanał Ostródzko-Elbląski*, „Kraj”, Warszawa, 1980.
- Hoffmann M., *Elisabeth Lemke i Emil Schnippel – badacze starożytności Pojezierza Iławskiego z przełomu XIX i XX wieku*, [w:] „Zapiski Zalewskie”, 2008, 14, 23-31.
- Hoffmann M., *Kurhan z wczesnej epoki żelaza w Piłgu, woj. Olsztyn*, [w:] „Sprawozdania Archeologiczne”, 1990, t. XLI .
- Niesiobędzki W., *Zamki, pałace, dwory i inne zabytki powiatu Iławskiego: przewodnik historyczno-krajoznawczy*, „Tekst”, Iława, 2003.
- Okulicz-Kozaryn Ł., *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970.
- Samsonowicz H., *Encyklopedia Historii Gospodarczej Polski do 1945 roku*, „Wiedza Powszechna”, Warszawa, 1981.
- Skrodzki K. L., *Dzieje Ziemi Zalewskiej 1305-2005*, Urząd Miejski Zalewo, 2005.
- Soberski G., *Warowny gród z epoki żelaza – Biskupin*, „Pomorze”, Bydgoszcz, 1991.
- Toeppen M., *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, tł. M. Szymańska Jasińska, „Borussia”, Olsztyn, 1995.
- Twardecki A., *Mały słownik sztuki starożytnej Grecji i Rzymu*, „Verum”, Warszawa, 1998.
- Żurkowska T., *Mazurskie cmentarze. Symbole w krajobrazie*, „Borussia”, Olsztyn, 2008.
- Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, pod red. A. Wakara, „Pojezierze”, Olsztyn, 1972.
- Mała Encyklopedia Wojskowa*, MON, Warszawa, 1967.
- Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, pod red. A. Wakara, „Pojezierze”, Olsztyn, 1973.
- Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne*, pod red. K. Skóry, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 2010.
- <http://natura2000.eea.europa.eu>
- <http://www.bildarchiv-ostpreussen.de>
- <http://www.ostpreussen.net>

JERZWAŁD 2014

Zdjęcia i opracowanie: Monika Pasik
Nakład: 4 000 egz.

POZOSTAŁE SZLAKI TURYSTYCZNE NA TERENIE PARKU KRAJOBRAZOWEGO POJEZIERZA IŁAWSKIEGO:

Szlaki piesze:

- 1a. **Szlak żółty** (element międzynarodowego szlaku E-11 na odcinku Toruń-Samborowo) – **12,1 km**. Trasa: Iława dworzec PKP – jez. Łęckie – jez. Czerwone – leśniczówka Katarzynki – leśniczówka Ostrów – jez. Radomno – wieś Radomno.
1b. **Szlak żółty w kierunku płn.-wsch.** – **28,3 km**.
Trasa: Iława dworzec PKP – Szalkowo – Tynwałd – Frednowy – Wiewiórka – Samborowo.
2. **Szlak zielony „Napoleoński”** – **41,3 km**. Trasa: Iława dworzec PKP – jez. Siłm – Kamionka – Szybark zamek – Szybark – Piotrkowo – jez. Czerwica (rezerwat) – Kamieniec.
3. **Trasa piotrkowska** – **55 km**. Trasa: Baza żeglarska „Pod Omega” w Iławie – jez. Siłm – Kamionka – Pogonek – jez. Szymbarskie – Dolina Osy – jez. Ząbrowskie – Szybark – Stawki – Gardzień – Starzykowo – Piotrkowo – Januszewo – Solniki – jez. Jasne (rezerwat) – Stare Szwałce – jez. Gardzień – Łanioch (rezerwat) – jez. Stęgwica – Browarne Wybrzeże.

Szlaki Rowerowe:

1. **Iława – Szybark** – **25 km**. Trasa: Iława – Kamionka – Szybark – Starzykowo – Gardzień – Iława.
2. **Iława – Kamieniec** – 60 km. Trasa: Iława – Szczepkowo – Starzykowo – Piotrkowo – Januszewo – Brusiny – Olbrachtówko – Olbrachtowo – Kamieniec – Susz – Ulnowo – Chelmżyca.

Szlaki Wodne:

1. **Szlak żeglarski jez. Jeziorak i Ewingi** – **32 km**. Trasa: Iława – Siemiany – Matyty – Dobrzyki – Zalewo.
2. **Szlak żeglarski jez. Jeziorak i Płaskiego** – **27 km**. Trasa: Iława – Siemiany – Jerzwałd.
3. **Iława – Zalewo** (ok. 35 km); **Iława – Miłomłyn** (ok. 30 km); **Iława – Ostróda** (ok. 46 km); **Iława – Elbląg** (ok. 90 km); **Iława – Stare Jabłonki** (ok. 60 km).
4. **„Pętla Toruńska”** – szlak prowadzący z Iławy rzeką Iławką do Drwęcy (18 km), następnie do Torunia przez Bratian – Nowe Miasto Lubawskie – Kurzętnik – Brodnicę – Golub Dobrzyń – Lubicz, Wisłą do Elbląga przez Chelmno – Świecie – Grudziądz – Gniew – Białą Górę (151 km), Nogatem prze Malbork (51 km), Kanałem Jagiellońskim do Elbląga (6 km) i Kanałem Ostródzko-Elbląskim do Jezioraka Dużego i Iławy (80 km).
5. **Iława – Iławka** – Drwęca – jez. Drwęckie – Ostróda – jez. Szeląg Duży – jez. Szeląg Mały – Stare Jabłonki – Kanał Ostródzko-Elbląski – Miłomłyn – Kanał Iławski – jez. Dauby – Jeziorak Duży – Iława (10-12 dni).
6. **Stare Jabłonki** – jez. Szeląg Mały – jez. Szeląg Duży – jez. Pauzeńskie – Ostróda – jez. Drwęckie – Kanał Ostródzko-Elbląski – Miłomłyn – Kanał Iławski – Jeziorak Duży – Chmielówka – Makowo – Jezierzycze – Szalkowo – Iława (89 km).
7. **Chmielówka** – Siemiany – jez. Płaskie – Kanał Dobrzycki – Dobrzyki – jez. Ewingi – Zalewo (17,7 km).
8. **Iława – Iławka** – Drwęca – jez. Drwęckie – Ostróda (38 km) – jez. Pauzeńskie – jez. Szeląg Wielki – jez. Szeląg Mały Stare Jabłonki (30 km).
9. **Szlak Kanału: Ostróda – Miłomłyn – Iława z Jeziorakiem.**

Od czerwca 2000 r. nosi nazwę: **„Szlak wodny im. Jana Pawła II”**. Na szlaku we wsi Jezierzycze nad Jeziorakiem, znajduje się kapliczka przydrożna i kamień-pomnik z opisami upamiętniającymi pobyt ks. kard. Karola Wojtyły w 1973 r. oraz pontyfikat Jana Pawła II. Na szlaku kajakowym im. Jana Pawła II na śluzie w Miłomylynie obecny jest kamienny obelisk i „Dąb Papieski” z opisami upamiętniającymi spływ kajakowy ks. bp. Karola Wojtyły wraz z Krakowskim Duszpasterstwem Akademickim „Środowiskiem” w 1959 r., a także pontyfikat Jana Pawła II.

Szlaki Konne:

- Szlakiem zamków krzyżackich i pałaców pruskich** – czas trwania 7 dni.
Raz do roku w wielkim lesie – czas trwania rajdu: 5 dni.
Rajd konny „Weekend w siodle” – czas trwania rajdu: 3 dni.
Rajd na pola Grunwaldu – czas trwania rajdu: 8 dni.

Zespół Parków Krajobrazowych
Pojezierza Iławskiego i Wzgórz Dylewskich

Jerzwałd 62, 14-230 Zalewo
tel./fax 89 758 85 27

fol. Dwór w Rąbtrach – na szlaku „Śladami Elisabeth Lemke”

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY